

Juhász Attila

„De engem nem érdekel ekkor még az embertudás”

(A gyermekkor-élmények szerepe
a Téglagyári történetekben)

Az „arctalan nemzedék” íróinak-költőinek egykori pályakezdése kevés olyan világszemléleti-poétikai azonosító jegyet viselt magán, amely karakteres generációs sajátosságnak lenne mondható. A néhány közös vonás egyike, hogy a fiatal szerzők közül jó páran életrajzi-közérzeti magánmitológiát építettek fel műveikben, melynek fontos forrásaként kezelték ifjúkoruk jelképes érvényű történéseit, alakjait. Zalán Tibor esetében is hasonlóképpen zajlott „a fiú indulása”. Első verseskötete (*Földfogyatkozás*, 1980) villanóképek formájában elevenít meg több legendás momentumot addigi életéből, korélményeiből, s ezek – némi Ady-, illetve Nagy László-hatást is mutatván – lényegülnek át mitikus elemekké akkori költészetében.

Csáth, Kosztolányi, Karinthy, József Attila és mások művészi emlékeztetéseiből is tudjuk, hogy a gyermekkor élményvilága, a gyermeklélek traumái mennyire meghatározó szerephez juthatnak a későbbi felnőtt életének, személyiségének alakulásában. Igaz, e freudi érzékenységű figyelem általában nem a pályakezdőknél irányítja az érdeklődést a gyermekek világa felé, így aztán szinte természetes, hogy Zalánnál sem ezek az elsődleges tematikus elemek az induló költő motívumkincsében,

mégis fontos kiemelni, hogy a *Földfogyatkozás* első szavai, opusai (I. fűlszöveg, fölvezető vers, az első ciklus kulcsdarabjai: *A fiú indulása*, *Éjszaka, amikor eljöttek*, *Nagyapám*) nagy hangsúlyt adnak a gyermekkori világ megidézésének. A magánmitosz e korai elemei (a nagyapa, apa, anya megjelenése; a szívmegeállással születés, a korai szerelmek, a téglagyári tó) aztán nagyrészt kivonulnak a Zalán-líra későbbi motívumkészletéből. A fűlszöveg prognosztikus megjegyzése („csak a gyermekkor nosztalgija adhat lehetőséget megérinteni a valóságot”) így nem bizonyul teljes egészében időtállóknak, s aktuálisnak is csak részben; viszont kétségtelen, hogy a gyermekkori alapélmények leghangsúlyosabbjaiként a szexus és a halál ihlet- és képzetköre aztán mindvégig meghatározó szerepet kap az életműben, beleértve most már minden műnem- és műfajbeli szépirodalmi és publicisztikai vonatkozást egyaránt. Az említett nosztalgikus viszony sem vált maradandóvá a későbbiekben. A *Fénykorlátozás* című kötet a már negyvenéves költő szemszögéből láttatja a múlt emlékeit a *Curriculum vitae* című lírikus prózában, melyben a kiüresedés, a tehetetlen fájdalom érzései, a távoldás-zuhanás képzetei társulnak a kavargó, homályos múltidézés lassított

filmpergetést idéző lírai gesztusaihoz (Pali, Álom).

Újabb másfél évtized múltán, szerzőnk első kispróza-kötetét kézbe véve találkozhatunk megint a kisgyermekkor élményvilágának tematikus megidézésével, de immár tizenkét novellába transzformálva és Zalánnál teljesen újszerű módon: a gyermeki nézőpont, a korhú megéltség legteljesebb hitelessége mellett. Azért a nosztalgikus viszonyulás is megjelenik a kötetben, igaz, csak egyetlen alkalommal, a kötetvégi publicisztikai írások közt, a felnőtt narrátor elfogultságát, elfogódottságát is szemléltetve, l.: *E-TÉ-TE*.

A *Göncölszekér* címadó írása szintén érzelmi érintettséget mutat a gyermekidőszak részleges megelevenítése kapcsán, de az első novellaciklus darabjai a narráció közvetlensége által visszakereshetővé teszik az egykori eleven megéltség lélekrezdüléseit, tudati reflexióit. Jelképes értelmet kap itt a helyszínmegjelölő cikluscím is: *Téglagyári történetek*. A beszélő számára kevésbé fontos a korfelidéző szándék, de az emberi és tárgyi közeget rajza mégis alapvető fontossággal bír. A téglagyár, az ottani munka már a gyermekember számára is jelentős élményforrás, illetve személyiségformáló tényező. Itt épül, innen építkezik a jövő, itt alakul ki a közös és személyes kisvilág. Itt éli mindennapjait a bandázó kisközösség, mely a legfontosabb viszonyulási-viszonyítási pont a felnőtt szerepre való készüléskor: itt zajlanak az erőpróbák és harcok a kishierarchiabeli pozíciók, szerepek elnyeréséért; itt válik létevé, gyötrelmes létevé a halott anyag, a halott agyag; itt nő az emberfeletti az égisz ére gyárképmény, ahová a beszélő félve-el-szántan indul magányos feljutáskíséretre. Itt rejti titkait és veszélyeit a bányató, itt lehet elrejtőzni a világ elől,

itt lehet kíváncsian engedni a természetes és olykor kegyetlenül agresszív ösztönöknek. Mindaz, ami a *Földfogyatkozás* első versmondatának tömör felkiáltásában sűrűsödött össze egykor, most részleteiben, plasztikus valóságközelből válik szemlélhetővé, (újra) átélhetővé.

Nem csupán a beszélő-én gyermekfigurájának jelenléte fontos a történetekben. A szereplők többsége maga is gyermek, s többnyire idősebb is a főhősnél, ami a felzárkózási-követési törekvések szempontjából kulcsfontosságú. Természetes, hogy átveszi gesztusait, szavait, hiszen meg akar felelni, be akar illeszkedni, feljebb akar kerülni a hierarchia aljáról. Utánoz, megles, kihallgat, eltanul, ahogy az már lenni szokott. Viszont minél többet tud, annál gyakoribb élménye a kiábrándulás, az illúzióvesztés, annál gyakoribb reakciója a nekikeseredés, a látszólag érthetetlen, motiválatlan letargia vagy agresszió. Zalán igazi behavioristaként rögzít minden fontosabb lelki-fizikális rezdülést, ha kell, finom érzékenységgel, ha kell, kíméletlen realizmussal-naturalizmussal, ahogy az a valóságban is megélhető. Ami sajátos színezetet ad ezeknek a beavatási-beavatódási történeteknek, az nem más, mint a halállal szembesülés, illetve a nemiség általi motivációk szinte állandó jelenléte, s szinte mindig hozzátartozik a motívumkörhöz a vér és az agresszió megjelenése is. Zalán stílusérzékét dicséri, hogy az anekdotikus humortól a legsötétebb groteszkgig, a balladás tragikumig sok árnyalattal tudja megjeleníteni e többnyire bonyolult lelkiségű, megérintő-felkavaró történeteket.

A stilizált gyerekfigurák közül érdemes kiemelni Dugót, akinek ragadványneve nemcsak természetére vonat-

kozhat, bár inkább fő agresszorként, irgalmatlan és passziózus bántalmazóként jelenik meg; ő durva, megmunkálatlan lélekként egyszerre gyűlölt elnyomó és irigyelt „tudású” ösztönlény, aki a maga vulgáris módján válik olykor beavatóvá. Aztán ott vannak a meglesett és megkörnyékezett lányok, a vágy titokzatos tárgyai, akik közül a szerencsétlen kiszolgáltatottsága ellen lázadó Talián Muci tragikus figurája, illetve a szerencsétlenkedő első próbálkozás félkudarcat anyai gyengédséggel ellensúlyozó Ani kap a redukált szerzői jelzések ellenére is érdemi figyelmet. Sajátos, ahogy implicit vagy explicit utalások érkeznek Zalántól a (gyermeki?) nemiség ösztönrejtelméről: *A rendőr vére* című írásban a nagyapa menedékében vacogva megbúvó kis csúzlis „mérénylő” a vérző fejét vakargató áldozat lányának hatalmas, duzzadó melleire gondol, a *Kerek fehér kavicsok* című novellában pedig az ejakuláció első látványától és naiv „tömeghalál-vízijától” sokkolt mesélő azokkal a képekkel zárja a történetet, hogy a székhez kötözött, kilencvenéves öreg szomszéd barna lével köpi le, a halál egyfogú, ironizált öreganyjaként megjelenő Banoska pedig a buktából előbuggyanó lekvárt nyalogatja élvezettel... Az is egyedivé válik a szövegkörnyezet által, hogy a Zalánnál életműszinten is gyakori nyelvi nyerseségekben olyan szövszerkezetek kapnak egyedi bölcselű többletjelentést, amelyek egyébként úgy tűnhetnének fel, mint a felnőttes viselkedést imitáló, rutinszerű káromkodásfrázisok: „Húzzunk innen a halál faszára!” – fakad ki Dugó egy nemi izgalomba hozó, erőszakos végű leleselkedés után (*Kopasz vagy, haver*), a máklevélből aprított cigarettára rágyújtó, pár évvel idősebb testvér pedig a ravatalozói leleselkedésüket kö-

vetően egy csecsemőtemetésre emlékezve szól így az egzaltáltan gyászoló anyáról: „Nem is fért volna el a Teca néni abban a picsányi kis gödörben” (*Kriptában játszó*).

A legtöbbször megidézett gyerek szereplő a mesélő bátyja. Ellentmondásosnak tűnhet a figura, pedig természetes az ő viselkedése is: hol megvédi-kiokosítja, hol megveri-megleckézteti testvérét, ahogy a körülmények, az indulatok éppen irányítják. Ő is egyike a beavatóknak és a követendő nagyoknak, tekintély a nagyfiúk közt, de elismert harmonikajátékos is egy személyben. A *Curriculum vitae*-ben említett, közeli halála fontos világszemlélet-alakító tényezője lett Zalán költészetének. A felnőtt emlékezése a felnőtt testvérré szintén mutat nosztalgikus jegyeket, s külön érdekesség, hogy önmaga alkati ellentétéként, „életre termett”, szép, vonzó, szelíd karakterként jeleníti meg feltétlen és mély szeretetérzéssel.

A többi családtag szintén mitikus alakká érik az elbeszélésekben, de mindegyikük csak vázlatos megjelenítés erejéig kerül be a történetekbe egy-egy életképi szituáció kapcsán. Amíg a kortárs közösség szereplői követendő figuraként jelennek meg, addig a felnőttek viszonylatában szó sincs ilyesfajta gyermeki motivációról, idolképzésről, mégis egyértelművé válik, hogy ők lesznek a felnőtt(es) értékrend és tudás igazi közvetítőivé, örökhagyóivá. Az apa életszeretete, praktikus mindenhez értése, mély érzésű vagánysága csakúgy legendássá válik, mint az anya hallatlan lelki ereje, megértő kitartása, kevés szavú, mégis összetett lelkeségű, elemi szeretetgesztusai. Érdekes, hogy ő az, aki a tudásszerzésben, olvasásban leginkább motiváltként maga is motivál (ennek egyik megható példája

az *E-TÉ-TE*), hogy a tanulás-tanítás életcélját felvillantó apa végül is hivatásértékű tudásszerzésre veszi rá fiát, I. *Emlékirataim*. (Zalán a diplomaszerezés óta folyamatosan tanít is az oktatás különböző szintjein és fórumain, de nem ezt tekinti hivatásának, s a novellákban szerepeltetett pedagógusfigurák közt sem mutat be vonzó karaktereket, sőt – I. Artúr bácsi, Huszti hegedűtanár / *Bolyhos Jancsi ujjai*.)

Igazából azonban a tata, a nagy-papa válik leginkább misztikus tudású, mindentudó szereplővé a gyermek és a felnőtt emlékezetében egyaránt (*Zsilettpenge és viharkabátok*, *A rendőr vére*, *Hagyatéék*). A különböző történetekbe beépített, fokozatos és lényegi világértés-mozzanatok tulajdonképpen mind az ő jelenlétében vagy közreműködésével következnek be. Olyan ő, mint a *Kis nagy ember* című Thomas Berger-regényben a helyét kereső fiatalember fogadott indián öregapja. Kevés szóval nevel, elfogadó-megengedő gondviselő, tud megfegyelmelni és cinkos játszótárs is lenni (*Zórád Ernő és az ördög*), ráadásul az ő ars poeticája és élet-halál gondolata válik később igazán érdemi útra bocsátó üzenetté az ötéves gyermek számára, mely tulajdonképpen az egyetlen oktató-bölcselkedő, közvetlen és didaktikus megszólalás is az összes megidézett mondanója közül: „Az agyag halott anyag. Az agyag maga a halál. Nem terem benne semmi, megöl, megfojt minden életet maga körül. (...) De ha ezt az agyagot megölnöd, tehát a halált megölnöd, akkor életet tudsz belőle teremteni. (...) Ha az agyag a halál, előbb meg kell formálni. Például a téglagyárban, amikor

(...) téglafarmája van. (...) De az is jó, ha a kis kezdeddel lovat formálsz az agyagból, vagy katonát. Valamit... (...) A halált úgy teszed ismét életté, hogy kiégeted. A téglából házak lesznek, a kis lovakból meg katonákból szobrok.” (*Zsilettpenge és viharkabátok*). A kisgyermek apránként, szeparált élményekből szerzi be tudását, amit aztán a felnőttlogika formál majd koherens világkép-tényezővé, érvényes tudáselemmé, tudássá. A szelektív gyermeki emlékezet és logika persze csak egy-egy kulcspillantat megragadására képes, melyekhez állandósult hívókép-darabkák is hozzátartoznak (a tata a gangon ül és a semmibe néz, szódásüveg-vastag szemüveg mögül szemlélődik mindentudóan, türelemre, megértésre inti a felnőtteket a gyermekcsínyek, túlkapások alkalmával). Később jelképesen mindig a tata indítja útnak a már bölcsészjelölt nagyfiút az otthonlétek után (*Hagyatéék*).

A gyermekkori élmények, élet-próbák, a gyermekfejjel választott és változtatott életcélok rendszerint, így Zalán gyermek-énje esetében is megváltoznak, folyamatosan átértékelődnek (*Emlékirataim*). Múlik a naivság, erősödik a realitásérzék, és a felnőtt talán számon kéri magától az egykori nagyterveket, ambíciókat. Zalán novelláiban ennek nyomát sem látjuk, viszont mégis egyfajta életbölcseleti következtetéssel zárja az ominózus kisprózaciklust, mely e helykeresés- és beavatódás-történetek sajátos summarizataként is felfogható: „Már akkor érezhettem, a legjobb és legveszélyesebb folyton úton lenni, de soha nem érkezni meg oda, ahová elindultam. Ráadásul még szórakoztató is.”